

Cerkvenik je zgrabil za vrvi. Starec mu jih je brez obotavljanja prepustil.

Sklonil se je in je počasi pobral dve sveči, prilepljeni na tlak tik pred njim, goreči z nemirnim plamenom, ker je zrak vzvalovilo nemirno, poskakujoče gibanje zvonarjevo.

A komaj ju je držal v rokah, ju je spet izpustil na tla, kakor bi se nenadoma domislil nečesar groznega, da sta v hipu ugasnili. Z rokami si je zakril oči in je glasno, boleстно zaihtel.

„Mrtev je, mrtev!“

Cerkvenik ni vprašal, kdo. Vedel je.

„Zmešalo se je siromaku!“ je razlagal kopi otrok in ženskam, ki so pribežale gledat, kdo da zvoni ob tem času in tako nenavadno. Počasi, z usmiljeno, sočutno silo je vedel starčka iz cerkve. —

VI.

Čez teden dni, tik pred božičem, je prišlo od Petra pismo iz Novega Nikolajevska v Sibiriji, iz ruskega vjetništva . . .

*vide dobro pisane v sinu. . . Petrova ljuba je sinu je
kako si te ljubi le mati. . . se mati večkrat me. . . ljubim
seino Petra do glavnega. V njeni mi je to zelo odina
zboralca: ni. . . Marijama je globoko v jetini. —
zob tavib obupnih scen bo stela Evrope po tej netrejni vo
N. F. Preobraženskij: Koliko neopredeljivega gorja!
a govori pa resno na široko*

Razvoj umevanja in perijodizacije ruske zgodovine.

Namen tega članka je, podati sliko današnjega stanja ruske historijografije. Nesorazmernost posameznih delov razprave izhaja odtod, ker pisec ne pozna, koliko je slovensko čitateljstvo poučeno o teh prašanjih, in iz pomanjkanja virov, ki je pisatelja sililo, da se je moral v posameznih slučajih zanašati na svoj spomin. V glavnem se omejujem na sledeče prašanje: Kako se je umeval ves razvoj ruske zgodovine in kako se je vsled tega delila na različne perijode. V ta namen moramo najprej izvršiti pregled vsega, kar smo prejeli iz prejšnjih časov; da lahko razumemo in ocenimo današnje razmere, se moramo spomniti preteklih.

Kakor povsodi, tako se je tudi v Rusiji znanstveno umevanje nalog zgodovinopisja pojavilo šele s časom. Iz kraja je cilje zgodovinskega raziskovanja umeval vsak po svoje. Nemci, pozvani v Petrograd na akademijo znanosti — ideja Petra Velikega — so se

trudili postaviti vse raziskovanje na znanstveno podlago. Toda umevanja ravno niso našli. V znanem prašanju o pokolenju varjaških knezov so bili nemški učenjaki ljuto napadani od ruskih „rodoljubov“, ki so jim očitali, da hočejo s svojo „normansko teorijo“ sramotiti rusko državo. Še dolgo potem bi bilo zaman iskati kakoršnokoli trdnejše in obče priznane umevanje ciljev znanstvenega proučavanja preteklosti. Tatíščev, ki je v začetku XVIII. stoletja zbral množino letopisov, se je zadovoljil z namenom „spoznavati samega sebe“. S proučevanjem preteklosti, se je nadejal, bo razširil svoje osebne izkušnje. Lomonósov je v svojih znanstvenih delih samo skušal slaviti slavne prednike in tako dati vzor potomcem. Na tak način so že vzroki sami, ki so razne raziskovalce privedli do raziskovanja, ostali pri raznih zgodovinarjih različni. O kakem znanstvenem razmerju do zgodovinskih virov ni moglo biti govora. Od Ščerbátova naprej, ki svojih opazovanj ne meša, več s tekstom citiranih virov, nahajamo samo željo, dobiti moč nad bodočnostjo. On je prvi, ki je pokazal vzorce pragmatičnega umevanja in pisanja, ki je znal na svojem gradivu pokazati strogo odvisnost vzrokov in učinkov. Toda vse to je imelo le ta namen, prisiliti ljudi, da bi se iz zgodovine učili. Preko formule: „historia est magistra vitae“ ni nikdar prišel. Karamzinova „Zgodovina ruske države“ je ob svojem času prinesla svojemu avtorju veliko slavo, toda ni prinesla ničesar novega v primeri z XIX. stoletjem. Ona je samo literarno delo: ob vsakem vladarju opisuje samo zgodovino zunanjih državnih form. Tudi on hoče naučiti ljudi, da bi bili ponosni na svoje prednike in ne gre za tem, da bi jim pomagal k znanstvenemu umevanju lastne preteklosti. Vse to je bilo po splošni narodni vojni l. 1812. umljivo, toda vseh ljudi ni moglo zadovoljiti. Dokaz temu je „Zgodovina ruskega naroda“ Polevója, ki je tako različna od Karamzinove ideje o „Božji Previdnosti, ki je čudovito povzdignila Rusijo.“ Polevoj raziskuje vsa dejstva ruske zgodovine samo s stališča njihovih smotrenosti. Toda celo veliki Puškin ni mogel razumeti te knjige. Čar, ki ga je širil Karamzin, in retoričnost njegovega dela je vplivala preveč. Puškinov prijatelj, knez Vjázemskij, tudi poet in kritik, je rekel, da se za Karamzinom ne sme nihče več lotiti ruske zgodovine.

V začetku XIX. stol. se iznajdljiva misel boljšega ruskega občinstva ni imela ničesar oprijeti. Med tem pa je čas sam stavil prašanja o smotru in smislu domače zgodovine. Z ene strani je romantično razpoloženje sililo rusko razumništvo, da se je trudilo

spoznati zgodovinsko poslanstvo ruskega naroda in njegov značaj. Po drugi strani pa je brezupni skepticizem, s katerim se je končal v Rusiji nekdanj tako silni vpliv francoske filozofije na vse mišljenje, sam silil k takim prašanjem. „Kakor strel v gluho jesensko polnoč,“ tako je po besedah prognanca Hercena učinkovalo „Filozofično pismo“ Čaadajeva (1794—1856). Čaadajev je kratko in rezko rekel, da se Rusija ne more ponašati s svojo preteklostjo. Njegove glavne misli so: „Največji momenti v življenju človeštva so oni, v katerih se vse življenje naroda strne v eno veliko idejo, v eno brezmejno čustvo. Križarske vojske so zlati vek v evropski zgodovini. Samo krščanstvo je zmožno takih momentov. Najvišja cena krščanstva je v tem, da tvori najpopolnejši red na zemlji, sicer bi ne bile resnične besede Gospodove, da bo prebival v svoji cerkvi do konca vekov. Človeški um je sam po sebi preslaboten: on se dviga v višine, toda potem pada v brezdna. V božje kraljestvo pelje samo krščanska edinost. Stremljenje k njej se je že pokazalo v življenju narodov zapada. Pri njih je eden jezik, s katerim se obračajo k Bogu, ena duhovna oblast in eno prepričanje. Kraljestvo božje je do neke mere že oživotvorjeno v evropskem svetu. Narod, ki je bolj ko kateri drugi prožet z duhom nove dobe, Angleži, nimajo druge zgodovine ko versko. Največa in najhujša slepota pa je nacionalni fanatizem, ker odtuja ljudi vedno bolj in bolj in je zapreka, da se v Kristusu ne zedinijo za boljšo bodočnost. Za to pot pa je potrebna zavest dolžnosti, pravičnosti in pravnega reda. Vse to so najkoristnejši elementi družabnega reda in tvorijo atmosfero zapada. To je več ko zgodovina ali psihologija, to je fiziologija evropskega človeštva.“ Rusija je duševno in gmotno tako zaostala, „ker ni ničesar storila za občni blagor človeštva. Niti ena koristna misel se ni rodila na brezplodnih tleh naše domovine. Niti ena velika resnica ni izšla iz naše srede“. Čaadajev pa ne obupa nad usodo svojega naroda, mogočnega in nadarjenega, toda zdi se mu osamljen. Zapadna evropska civilizacija se je ustvarila v borbi barbarskih narodov z visoko mislijo krščanstva, Rusija pa je vzela svojo vero iz zastrupljenega vira, trhlega, propadlega Bizanca. Zapadni duh je iskal cerkvenega edinstva, mi pa, hlapci trhlega Bizanca, smo se odrekli od sodelovanja pri tem velikem delu. Rusija se mora zlititi z evropskim javnim stremljenjem, čim preje, tem boljše; samo to bo pripravilo pot bodočemu ruskemu razvoju“. Čaadajev je odločno protestiral proti izmišljotinam fantastičnega krščanskega vzhoda in fantastičnosti njegovega stremljenja najti nov moralni red.

Vse to je povzročilo politično osamljenost Čaadajeva. L. 1856. so vsi sanjali o Carigradu. Tudi on je takrat postal „nekoliko Slovan“ in je priznaval, da „smo mi pravi narod Gospodov“. In takrat je klical Rusijo k veliki kulturi „stare, utrujene Evrope“ proč od zatohlega, temnega Bizanca. Te svoje nazore je moral Čaadajev drago plačati. Njegovi sodobniki so ga preklinjali „zaradi sramotenja najštevilnejšega naroda na svetu, ki je trajal veke in veke, ki se je nad vse proslavil, zaradi strašnega sovraštva, ki ga je razlil na svojo lastno očevino.“ Proglasili so ga za umobolnega; celo leto je moral sedeti doma, da bi mu „ne škodil vlažni zrak“, kakor je stalo v ciničnem ukazu šefa žandarmerije, in je moral prenašati zasramovanje vedno pijanega policijskega zdravnika. Šef žandarmerije, grof Benckendorff, ga je poklical k sebi in mu je jasno namignil: „Ruska preteklost je bila vredna občudovanja, njena sedanost je več ko krasna, in kar se tiče bodočnosti, ta pa presega vse, kar si more izmisliti najdrznejša fantazija. Glejte, s tega stališča, dragi moj, je treba razumevati in pisati zgodovino Rusije.“

Vendar pa niso bili vsi tega mnenja. Dokaz temu je bilo dejstvo, da je bila vlada precej v skrbeh in vznemirjena. Profesor Pogódin je dobil nalogo uravnati blodno javno mnenje na pravo pot. Ne ravno nadarjeni, toda pridni profesor se je požuril izpolniti ta poziv. Njegovo naziranje je samo po sebi malo zanimivo, toda za nas zanimivo zato, ker nam kaže slabost vladajoče stranke.

Namesto da bi pokazal, v čem je bistvo razlike med zapadom in rusko narodnostjo, se je Pogódin omejil samo na to, da je postavil cel plot iz samih klicajev (!!!). Vse je ostalo pri njem samo v tem, da se je navduševal — ali iskreno ali da bi se prikupil „vikšim“ — ob ruskih običajih, ruskem umu in jeziku. Kot znak narodnosti je smatral verno vdanost carju in veri. Za „historika“ Pogódina je vsa ruska zgodovina, če se ne oziramo na podrobna raziskavanja in manj važna dejstva, samo predmet spoštljivega in naivnega obožavanja. „Zgodovino vsakega naroda vodi Previdnost, zgodovino ruskega pa še prav posebe! Kako velike so v resnici in odlične njene zasluge! Nobena zgodovina nima toliko čudežev! Koliko slučajnih dogodkov se je v njej moralo zgoditi, da je ruska zgodovina dobila lice in značaj, ki ga kaže! In kako velika je Rusija! Koliko je v njej prebivalstva! Kako različni narodi! Koliko je v njej naravnega bogastva!“

Na vse zadnje pa ti „pozitivni“ podatki niso ničesar dokazovali. Ravno tako malo so povedale njim nasprotujoče fraze o

„gnilem truplu zapada“ in o identičnosti narodnosti z vdanostjo samodržavju in pravoslavju.

Ti nazori so se počasi morali razviti v celo zgodovinsko teorijo o nasprotju med Rusijo in zapadom in o samobitnosti Rusije. To je „teorija oficijalne narodnosti,“ ki so ji zaradi tega dali to ime, ker se je trudila ugoditi vladi in njenim namenom. Zaradi svoje nekritičnosti in slabosti, ker ničesar ne dokazuje, ni mnogo vredna. Toda za popolno umevanje razvoja ruske historijografije se moramo zopet nekoliko pomuditi pri teh nazorih. Razvijal jih je najbolj „Moskvitjanin“, glasilo profesorja Pogodina. Manifest te nove šole je bil članek profesorja Ševyrjeva v njegovem prvem zvezku (1841). „Zapad in Rusija stojita drug proti drugemu oko v oko! Ali bo pritegnil nase pri svoji vesoljni duševni ekspanzivnosti tudi nas? Ali se ga bomo obranili s svojo samobitnostjo? Ali si bomo ustvarili poseben svet z lastnimi načel ali z evropskimi?“

Pri raziskovanju zapadnih vplivov na Rusijo je Ševyrjev izsledil, da je za Rusijo bilo najbolj usodno nje občevanje s Francosko in Nemčijo. To sta dve bolni deželi, njihove „bolezni so bile: v Nemčiji reformacija, revolucija v Franciji.“ Ista bolezen, samo v dveh oblikah. „Mi mislimo, da sta ti bolezni že nehali. Ne, mi se motimo . . . v naših iskrenih, prijateljskih, tesnih odnošajih z zapadom ne opazimo, da imamo opravka s človekom, ki nosi v sebi hudo, kužno bolezen.“ S tem, da je Rusija z zapadno mislijo ob isti mizi, se zastruplja z mrtvaškim strupom, ki ga njena sveža narava ne bo prenesla“. Od strupa moramo bežati. Zato pa je Rusija doslej ohranila „tri temeljna čustva, v katerih je seme in jamstvo za naš bodoči razvoj, namreč: verski čut, čustvo državnega edinstva in zavest svoje narodne samobitnosti. Zapad jo zavida zaradi teh lastnosti, ker sam nima takih garancij za svoj politični obstanek.

V čem je pravzaprav vsebina teh posebnih lastnosti, o tem ni nihče govoril. Ko je Gogolj govoril o bistvu lirične poezije, je izjavil, da je to umevanje narodne samobitnosti samo po sebi spojeno s samodržavjem in pravoslavjem, da „ruska duša vsled svoje ruske narave“ čuje vzvišene ideje „že sama po sebi, ne da bi vedela, kako in zakaj.“

Ta oficijalna obramba pravoslavja in samodržavja pa seveda s svojim delom ni mogla zadovoljiti vseh. Šele prvemu velikemu javnemu gibanju, borbi med slavjanofili in zapadniki, se je posrečilo ustvariti podlago, na kateri se je ustvarilo umevanje lastne zgodovine, nje ideje in razširitev te ideje v javnost.

Slavjanofilsko gibanje je našlo precej odmeva v slovanskem svetu. Toda to se je zgodilo, to si moramo priznati, popolnoma slučajno in ne zaradi njegove teorije. Že ime samo „slavjanofili“ ni ravno posrečeno. Vzeto je iz začetka XIX. stoletja in je pomenjalo izkrajaja one može, ki so čistili ruski jezik s pomočjo drugih slovanskih in tako odpravljali tujke iz njega. Tukaj pa so samo zunanje sličnosti s slavjanofili iz štiridesetih let XIX. stoletja. Pri njih so bili interesi za slovanstvo in druge Slovane šele postranski. V prvi vrsti jih zanima Rusija, mesijanistične sanje o njenem velikem bodočem poslanstvu in popolnoma romantični nazori, ki so jih pozneje znanstvena raziskovanja zavrgla, o posebno vzvišenih načelih v bistvu in zgodovini ruskega naroda, celo v eni njegovi posebni veji, v velikoruski.

Mesto slavjanofilov od tridesetih do petdesetih let v zgodovini evropske literature je določil A. Veselovskij v svoji knjigi (Zapadni vplivi v novi ruski literaturi). „Kulturna zgodovina Evrope dokazuje za zadnji dve stoletji, da skoro ni dežele v Evropi brez gibanja, ki bi ne bilo popolnoma slično „slavjanofilskemu“. Sentimentalno obožavanje preteklosti, mistična nijansa narodne samobitnosti, sanjarjenje o vesoljnem zgodovinskem poslanstvu, ki je podeljeno samo lastnem narodu-izbraniku, in ob enem s tem večje zanimanje za narodovo življenje, poezijo, praznoverje, pravne običaje i. t. d., to je program vseh teh sekt.“ Tako je bilo češko narodno gibanje, ilirizem pri južnih Slovanih v Avstriji, poljski mesijanizem Mickiewicza. V Nemčiji obstoja germanofilstvo v raznih oblikah že nad 150 let, končno imamo romantično nacionalmistično šolo skoro ob istem času na Švedskem, Norveškem in Danskem. „Pokazala se je splošna razširjenost raznočasnih šol na raznih krajih z enakimi programi, ki so se spreminjali samo po nijansiranosti raznih narodov. Pri enih je herojična doba čas Libuše, Přemysla ali Zaboja, pri drugih vek Svjatoslava in Vladimira, pri tretjih stari nemški „Rittertum“, pri četrlih nazadnje junaška doba, opevana v Eddi in Nibelungih. Tudi verske enakosti ni. Eni opevajo poezijo starodavnega katolicizma, drugi vidijo vso lepoto v bogaboječem protestantizmu, rusko šolo je navdušilo pravoslavje . . .; vsaka šola razumeva po svoje dogmo, ki je vsem skupna, vsled katere se mora slavnostno razviti velika ideja, ki naj osvobodi vse človeštvo in mu ozdravi rane, ki mu jih je zadala civilizacija. Poljaki, Čehi in Nemci, daljni sever . . ., vsi čakajo to od bistva svoje narodnosti. Na rusko šolo je zelo vplival zapadnoslovanski češki

narodni preporod, nemški romantizem in nemška filozofija (Schelling, Hegel), prepričanje o onem zgodovinskem poslanstvu, ki ga mora ob svojem času izpolniti vsak narod.“ Vse to je jasno odsevalo v vseh teorijah slavjanofilov. Njihove ideje so znane. Ni jim ugajalo racionalistično, razdvojeno življenje zapadnega evropskega človeštva in prenapeti kritikizem Heglove filozofije, ki je bil nje najvišji izraz. Svoj ideal so iskali v popolnem, umnem življenju Vzhoda, katero so si sami v mislih ustvarili. Pod Schellingovim vplivom so se začeli zanimati tudi za religijo. Eden izmed starejših slavjanofilov, Kirjéjevskij, je rekel, da je smisel življenja in njegovega razvoja v pravoslavju. Toda oficijelna vera tega težkega časa ni mogla zadovoljiti onih, ki so iskali vere. To se je kmalu pokazalo in zato so slavjanofili svoje zanimanje prenesli na polje narodnega življenja. Oni si rekonstruirajo patrijarhalno življenje narodnih plemen na početku zgodovinske dobe. Sedaj nastane njihova teorija plemen. S tega stališča, ki sta ga zastopala Aksákov in Chomjakóv, sta zastopnika resnice dežela in ljudstvo. V prvotnem družabnem redu je važen njegov namen in ne njegova oblika. Občina je izraz temeljnega načela narodnosti. Ona je edini milijé, v katerem je mogoče udejestviti krščansko ljubezen. Vlade s svojo nasilno močjo so njej nasprotni element. Proti njim stoji ravno občina, ki je določena v to, da se v njej udejestvijo notranje resnice. Ona je zveza ljudi, ki so se odrekli svojemu egoizmu in svoji osebnosti. Na „nasvščanjih, shodkah, večah, saborih, dumah“ ne odloča mehanična množina glasov, nego splošno soglasje. Umevno je seveda vsled tega stališče slavjanofilov proti zapadni Evropi ž njenim tako jasno izraženim državnim ustrojem. Oni iščejo svoje ideale v stari Rusiji pred Petrom Velikim in obsojajo vse novo kot posneto in izposojeno. Stara Rusija ni bila slabša ko zapad; bila je srečna, bila je v svojem spoštovanju starih običajev, carja in Boga svojih očetov višja in čistejša ko zapad. V imenu narodnega čustva so slavjanofili odločno protestirali proti oboževanju tujine.

Samo ideja „občine“ je trajna in nespremenljiva. Če bi je ne utesnjevale in kvarile tuje ideje, ki niso v nobeni zvezi z narodnim življenjem, če bi bila ta stara, prirodna dediščina starega ruskega ustroja zopet uvedena, bi se življenje Rusije takoj obrnilo na boljše.

(Dalje prihodnjič.)

N. F. Preobraženskij:

Razvoj umevanja in perijodizacije ruske zgodovine.

Slavjanofili so idealizirali narod kot hranitelja onih visokih načel, ki jih moramo videti v zgodovini Rusov pred Petrom Velikim: niso želeli vladati (poklicali so druge, da jim vladajo), bili so ponižni, v vsem življenju so v največji meri uvedli ona združna in arteljska načela, ki tvorijo posebni, ruskemu narodu svojstveni princip „ljubezni“ v vseh položajih življenja. Ruska narodnost je bila, kakor so jo oni umevali, okrašena s poetično lepoto in vzvišenostjo. Njihov „narodni ponos“ ni črpal svoje hrane samo iz misli na vojno moč ali iz naivnega navdušenja nad prirodnim bogastvom in številnostjo naroda (kakor pri Pogodinu in pri drugih zastopnikih „oficijalne narodnosti“), ampak tudi iz misli na posebna demokratična svojstva, lastna ruskemu narodu. „Mi bomo, kar smo vedno tudi bili, demokratje med drugimi narodi Evrope“, je pisal Chomjakov; „ni nam mogoče vcepiti onih čustev, tega razpoloženja in narave duše, iz katere se razvijajo majoratstva, aristokracija, plemenska nadutost in preziranje drugih ljudi in narodov.“ V navdušenih momentih je to občudovanje svobode ruskega duha prehajalo celo v ruski ekskluzivni šovinizem. „Ne German, aristokrat, konkvistador, nego Slovan, delavec, demokrat bo poklican k plodotvornemu delu in k veliki službi.“ Tjutčev je enkrat za vselej fiksiral to naziranje v sledečih verzih:

Naš kraj se izmeriti ne da,
ne z ljudskim umom doumeti —
pravilo tako zanj velja:
vanj je mogoče le verjeti.

Ta slavjanofilska ljubezen: brezdanja, spojena s slabim umevanjem narodnega življenja in egoizmom (v kontrastu Slovan — German) mora ganiti. Genljivo je njih čustvo vseobsežne, tesne zveze z domovino in trpečim narodom. Pri boljših slavjanofilih je ljubezen do Rusije brez vsakega ponosa in samo apoteoza njene ponižnosti. To zvenj iz druge pesmi Tjutčeva:

„Ljubljanski zvon, XXXV. 1915. 6.

17

Ah, ta revna naseljenja
in ta žalostna priroda —
dom so večnega trpljenja,
dom so ruskega naroda!

Tujec tega ne umeje
iz nevednosti ohole,
kar skrivnostno tli in veje
iz krotkosti tvoje gole.

Križ noseč na rami težki
vse te naše široke kraje
v robski halji Bog nebeški
je obšel blagoslavljače.¹

V ruski historijografiji se je slavjanofilski vpliv pokazal razen v kultu domovine in v zanimanju za narodno gibanje pred vsem v razmerju do reform Petra Velikega. Glavne črte slavjanofilstva so se pokazale v tridesetih letih preteklega stoletja. Mladi profesor Granóvskij, ki se ni strinjal s slavjanofilskimi nazori, je pisal o slavjanofilih Chomjakovu in bratih Kirjejevskih: „Glejte, kakšno filozofijo imajo ti ljudje! Njihovi glavni principi so: zapad je gnil, od njega ne more nič več priti, rusko zgodovino je izkvaril Peter Veliki, mi smo s silo odtrgani od domačega zgodovinskega temelja in živimo na slepo srečo . . . Slavjanski patrijotizem kraljuje strašno: jaz se ex cathedra stavim zoper njega, seveda pri tem ne bom prekoračil mej lastne stroke. Zakaj mi očitajo naklonjenost k Nemcem? Tukaj vendar ne gre za Nemce, ampak za Petra Velikega, ki ga ne razumejo in kateremu niso hvaležni.“

Na tak način ni nobenega popolnega soglasja med slavjanofili in šolo „oficijalne narodnosti“. Istim geslom so slavjanofili in pristaši oficijalne narodnosti dajali drugačno vsebino.

Razen tega so slavjanofili imeli tudi direktne nasprotnike, humaniste „zapadnike“, ki so bolj ali manj odkrito odrekli Rusiji zgodovinsko samobitnost. Oni sploh niso priznavali eksistence splošnih in nespremenljivih idej. Ves smisel svetovne zgodovine je bil za Granovskega, Bjelinskega in druge samo v razvoju, neprestanem bodočem spreminjanju in delu človeškega uma.

Prepiri teh dveh šol so seveda spremenili način proučevanja domače zgodovine. Slavjanofilska misel je opravila veliko delo.

¹ Prevedel dr. Ivan Prijatelj v Ruski antologiji (Gorica 1901), str. 179.

Pozneje se ji je posrečilo rešiti se svoje abstraktnosti in tako je mnogo opravila za konkretno proučevanje ruske prošlosti. Kostomárov in Mordóvcev sta nastopila celo s proslavljanjem protidržavnih elementov: bujnega kozaštva in upora trpečih razkolnikov. V njih sta videla gibanje narodnega duha, ki ga je preganjal njemu tuji državni princip. Ivan Aksákov je v pesmi „Potepuh“ pokazal v nasprotju s pristaši oficijalne narodnosti razmerje do naroda, ki je bilo tuje aristokratu s slavjanofilskimi ideali. Njegov „Potepuh“ je kmet, ki je ušel svojemu gospodu („graščaku“) in cela pesem je polna sočutja z življenjsko energijo in podjetnostjo človeka, ki si želi svobode.

V poznejši dobi se je slavjanofilstvo res nekoliko približalo šoli oficijalne narodnosti. V prvi vrsti jih je zblížala verska ekskluzivnost. Zato je morala tako velika veja slovanstva, kakor je Poljska, zaradi svojega katolicizma odpasti, ker se je izneverila splošnim načelom slovanskega sveta. L. 1860. je Chomjakov pisal v svoji poslanici Srbom, ki so postali katoliki: „Ne bo niti (tak odpadnik) organizator, niti vodja, niti sodnik, niti član ljudskega zbora, ker ima drugačno vest od naše.“

Takratni politični dogodki so poostriili slavjanofilski nacijonalizem. Poljska vstaja l. 1863. je prisilila celo Malorusa Kostomárova, da je vkljub vsej svoji mržnji proti moskovski državi izjavil, da je bilo boljše za Ukrajino, da se je predala Moskvi, nego da bi se popoljáčila. Slavjanofili pa so s svoje strani začeli sumljivo opazovati Kostomárova zaradi njegove ljubezni do Ukrajine, začeli so se bati njegovega separatizma. Slavjanofilska filozofija je bila od dne do dne bolj temna. I. Aksakov je na svojem potovanju po provinciji moral priznati, da poznajo in priznavajo zapadnike v vsakem mestu, slavjanofile pa imajo samo za reakcionarce. Leóntjev je slavnostno izjavil, da o zapadnih Slovanih ni mogoče reči, da so poklicani za obnovitev sveta. Oni so že popolnoma okuženi s strupom zapada.¹ Ob enem s tem se je v poznejših delih Samo-

¹ O Leóntjevu in Katkovu je rekel Turgenjev, ta fini duševni aristokrat, da ni nič bolj ostudnega na svetu, ko človek, ki proda za denar svoje prepričanje. — Primerjaj z vsem tem navdušeno tirado „Pavel Mihajlovič Leóntjev“, ki jo je napisal v Let. Mat. Slov. za leto 1876., str. 179—192 „F. M. Štifter, bivši Slavjanski stipendiat v St. Peterburgu 1875. l.“. Kakor drugi Slovenci (vseh je bilo menda trinajst), tako je tudi Štifter šel l. 1875. z bogve kakšnim in kolikim navdušenjem v Rusijo, pa se menda — kakor kaže njegova avtobiografija — ni niti na stara leta zavedel, da je bil veš čas samo orodje najhujšega reakcionarstva. Vso akcijo je vodil takratni naučni mínister, grof D. A. Tolstoj, ki je iztaknil naravnost ori-

kvásova, Zabjélina in še sedaj živečega D. I. Ilovájskega začelo povelečevanje prošlosti in nacionalnega značaja vzhodnih Slovanov, t. j. ruskega naroda.

V vseh slavjanofilskih teorijah se vidi zelo malo poznavanje zapada. Oni učenjaki, ki so se slučajno bolje seznanili z zapadom, so se morali gibanju vedno odtegniti. Tako je Granovskij l. 1847. moral v svojem spisu „O plemenih starih Germanov“ priznati, da je v začetku zgodovinske dobe življenje Slovanov, Germanov, Keltov in najbrže vseh indoevropskih narodov popolnoma enako, da je na tej stopnji razvitka za vse narode enako značilna krvna zveza in patrijarhalne uredbe. Ta danes dokazana znanstvena trditev je v onem času izzvala besne napade. S svojega stališča in vsled svoje filozofije slavjanofili seveda niso mogli priznati te enakosti. Za nje je bil početek ruske zgodovine nekaj posebnega, izrednega. Oni so bili prepričani, da se je ta prvobitna samoobraznost morala ohraniti na vse večne čase. Kako je Tjutčev ocenjeval take poizkuse, o tem smo že govorili.

Kadar se duševne sile inteligence ne morejo gibati in udeleževati, ko jim je zaprt državni in družabni delokrog, se osredotoči vse duševno življenje naroda v literaturi. V štiridesetih letih imamo v zvezi z vsemi temi, komaj načetimi vprašanji baš tako dobo ruskega zgodovinskega raziskovanja. Moralo je na vsak način za nekaj časa prenehati, kakor hitro je zamrlo gibanje, ki ga je povzročilo. Popolnoma osamljeno stoji — do danes — socialno-juridčna teorija Ščápova, ki je poizkušal umeti vso rusko zgodovino kot zgodovino ovir umstvenega razvoja ruskega naroda in izslediti počasno rast novega tipa ruske inteligence.

Vendar pa so štirideseta leta zapustila veliko dediščino. S tem časom je spojena, v zvezi z ruskimi predstavami o Slovanih in o

ginalni lek proti revolucionarnim gibanjem: Nemci so na višku v klasični filologiji in njih država je popolnoma urejena, mladina čisto nič revolucionarna, zato je menda klasična filologija najboljšo sredstvo zoper revolucionarno razpoloženje mladine in filološki „drill“ najboljša uzda za mlade prenapeteže. Zato je treba ruski mladini več filologije. Ker se doma ni moglo dobiti dovolj učiteljev, ki bi se dali zlorabiti za take namene, so se ustvarili „slavjanski štipendijati“, ki so si potrebni filološki „drill“ morali najprej pridobiti na posebnem ruskem seminarju, osnovanem v ta namen pri univerzi v — Leipzigu. Vseh je bilo okoli 200. Iz vsega tega postaja umljivo, zakaj brani Zielinski v svoji knjigi „Antika in mi“ takoj v začetku antiko pred očitanjem, da je reakcionarna. To očitanje je na zapadu neumljivo. Umljivo je v Rusiji; tam je reakcija dolgo zlorabljala antiko v svoje namene in pri tem so bili „slavjanski štipendijati“ njeni pomagači. *Opomba prelagatelja.*

njihovi pravici, da odločajo sami o sebi, ustanovitev stolic za slovansko filologijo na ruskih univerzah.

V zadnjih petindvajsetih letih ruska historijografija ni doživela takega gibanja kakor za časa starejših slavjanofilov. Zgodovinsko raziskovanje se je odtegnilo javnemu življenju in njegovim ideologijam, umaknilo se je v učeni krog. V sočasni ruski zgodovinski literaturi razlikujemo tri šole, tri struje, ki so zastopane na treh glavnih univerzah: v Moskvi, Kijevu in v Petrogradu. Bestúžev-Rjúmin, učitelj novega pokolenja peterburških učenjakov, se še ni jasno in odločno o domači zgodovini izrekel. On meni, da je to še prezgodaj, in obdeluje samo kritično zgodovinske vire, da jih tako pripravi za bodoča raziskovanja. Njegovi učenci (Romanovič-Slavatinskij s knjigo: „O zgodovini ruskega dvorjanstva“, Roždéstvenskij s svojo knjigo „Posestniki — vojniki v moskovski državi XVI. stol.“ in glavni, S. F. Platónov s svojim klasičnim delom o „smutnom vremeni“)¹ so opravili zelo mnogo za umevanje posameznih momentov ruske preteklosti. Kijevska šola stoji ob strani in obdeluje v prvi vrsti zgodovino Ukrajine. Z njenim delom morajo računati tudi ruski zgodovinarji. Najnovejši zgled takega medsebojnega vpliva je „Zgodovina Ukrajine“ Hruševskega in disertacija petrograjskega profesorja Presnjakóva o knežjem pravu v stari Rusiji.

Samo moskovski šoli v osebi Ključévskega († 1911) se je posrečilo zgraditi celotno in vseskozi premišljeno shemo ruske zgodovine v celem njenem razvoju. Delo tega učitelja nadaljujejo: naslednik Ključévskega v profesuri Bogoslóvskij („O reformah uprave pod Petrom Velikim“ in „Pokrajinska samouprava na krajnem severu moskovske države“), Kizeveter (dela o zgodovini mest za časa Katarine II.), Gautier (o pokrajinski upravi v XVI. [„vojvodi“] in v XVIII. [„gubernatorji“] veku) in Jákovljev (dela o „smutnom vremeni“).

„Ruska zgodovina“ Ključévskega se je zaradi svoje lahke umljivosti in umetniškega štila razširila kakor redko katera znanstvena knjiga. Lahko bi se celo govorilo o njenem vplivu na javno mnenje. Do zadnjega časa so trditve Ključévskega — razen nekaterih podrobnosti — uživale splošno priznanje. Pred petimi leti je prezgodaj umrl (za časa kolere!) petrograjski učenjak Pávlov-Silvánskij nastopil z novimi poizkusi karakterizirati rusko zgodovino.

¹ „Smutnoje vremja“, socialna anarhija po izumrtju Rjurikove dinastije (Pseudo-Demetrius) in pred izvolitvijo Romanovih.

Njegove trditve so v direktnem nasprotju s tem, kar se je mislilo in trdilo do tedaj. Če se nam bo posrečilo dognati bistvo teh dveh tako nasprotujočih si struj, bomo lahko rekli, da poznamo glavne struje ruske historijografije v naših dneh. Zato bomo najprej razložili trditve Ključévskega, nato one Pavlova-Silvanskega, njih kritiko in njih nasprotja.

Najprej hočemo mimogrede pokazati shemo delitve ruske zgodovine pri učitelju Ključévskega, Solovjevu. Njega „Zgodovina Rusije“ je zastarana, toda če jo primerjamo z drugimi, se bo pokazalo, v čem je ruska historijografija napredovala. To delo je v glavnem opravil rektor moskovske univerze M. K. Lubávskij v svojem spisu „Solovjev in Ključévskij“.

Solovjev je prvi, ki je brez slavjanofilskega mysticizma poizkusil postaviti proučevanje ruske zgodovine na trdne temelje. Do njega se je gibalo v atmosferi splošno priznanega, toda z ničim ne dokazanega mnenja, da „Rusija ni imela nikdar nič skupnega z ostalo Evropo in da je torej za njeno zgodovino treba drugačnih misli in drugih formal“, kakor je rekel Puškin o ruski zgodovini Polevoja. Solovjevu ni kalila pogleda niti strast liberalnih zapadnikov, niti strast konservativnih slavjanofilov. On je zavzel popolnoma samostojno stališče. Toda, kakor njegovi predniki, tako je tudi on nanizal zgodovino na ogrodje, ki mu ga je dal opis zunanje politike. V tem je glavna napaka njegove zgodovine. Za notranje življenje Rusije se ni mnogo pobrigal. Kjer pripoveduje o tem, kako si je Rusija počasi prisvajala kulturo zapadne Evrope, ne pove Solovjev niti besedice o domačem, narodnem razvoju. Opravil je velikansko in dragoceno delo: v osemindvajsetih letih je napisal osemindvajset debelih knjig. Toda vse to delo sestoji iz nabranih slučajnih faktov in iz ekscerptov raznih zakonikov in ukaznikov. Zaradi tega so njegovi znanstveni principi večkrat v zelo rahli ali celo v nikaki zvezi s tem gradivom.

V. O. Ključévskij, učenec in naslednik Solovjeva na stolici ruske zgodovine na moskovski univerzi, nas neposredno veže s pokolenjem svojega učitelja. Svojemu učitelju je vedno ohranil globoko spoštovanje. „Da lahko napreduje strmo in neomajno v svojem delu“, je napisal, „mora vsak, kdor raziskuje rusko zgodovino, začeti tam, kjer je končal Solovjev“. Solovjev bo „kakor svetilnik še dolgo kazal pot marsikom, celo onemu, ki se v svojih zadnjih trditvah daleč oddalji od njega.“ Sam Ključévskij se je od Solovjeva oddaljil že v prvih. Pri njem imamo drugo, socijologično oceno faktov hi-

storičnega razvitka, Solovjev je pod vplivom Bucklea polagal glavno važnost na duševne momente, Ključevskij pa se peča v prvi vrsti z materijalnimi. Predno pa govorimo več o tej razliki med obema, moramo pojasniti splošno socijologično stališče Ključevskega.

Skupno življenje ljudi je ravno tak fakt svetovnega življenja kakor življenje prirode. Temeljna znaka sta tu kakor tam postanek in rast. Zgodovinski procesi, razne zveze, države slede ena drugi kakor pojavi v naravi. Glavni predmet zgodovinskega raziskavanja morata biti sestava družbe in spoznavanje sil, ki so jo ustvarile in jo ravnajo. S tega stališča ocenjuje Ključevskij učinkovitost vsakega historičnega fakta (političnega, zakonodavskega, gospodarskega pojma), in se ne briga za osebne ali v času samem osnovane momente. Tako je pri njem dobro in ugodno ocenjen način, kako so moskovski knezi množili svojo moč, dasi ga sami, osebno nikakor ne zanimajo. „Te dovolj blede, neizrazne figure, podobne ena drugi kakor kaplja kaplji, tako daleč podobne, da opazovalec ne more reči, katera je Ivan in katera Vasilij, to so . . . srednji ljudje . . . prej kronologični znaki, ko zgodovinske osebe. (II, 58—59).“ Zgodovinar mora raziskovati glavne fakte zgodovinskega razvoja: gospodarske in socijalne razmere, politični ustroj. Tako povdarja Ključevskij sam, da ne želi ocenjevati abstraktnih mnenj. Zgodovinski vzroki tega načela so nam že znani. V praksi pa se ga drži samo z rezervo. „Umetniško in umstveno stremenje in etični čini bodo vedno ostali najboljši graditelji družbe, najmočnejša gibala človeškega razvitka.“

Metodologija znanstvenega dela je pri Ključevskem strogo izdelana. Politične in gospodarske faktorje proučava v onem redu, v katerem so nastopili v splošnem, javnem procesu, in ne z ozirom na njihovo končno veljavo. Zgodovinar mora iti od posledic k vzroku, od pojavov k silam in od realnih ekonomično-političnih faktov k idejam. Posebe se raziskuje postanek in razvoj političnih oblik in socijalnih razmer. V posebno vrsto se postavi razvoj narodove tradicije in običajev, duh in življenje naroda. „To niso principijalne razlike, ampak samo delitev dela pri istem predmetu.“ Ključevskij se sicer poslužuje dediščine slavjanofilov in zapadnikov, toda pazi, da ne meša pojmov tako, kakor so jih mešali oni.

Take teoretične predpriprave so bile tem bolj neizogibno potrebne, ker se celo pri najboljšem predniku Ključevskega, Solovjevu, ne nahajajo vedno. Shemo svojega učitelja je Ključevskij izpopolnil. Solovjevu je zadoščal pojem „država“, Ključevskij je uvedel še novega: „narodnost“. Namen njegovega dela je za Ključevskega raz-

jasnitev dveh procesov. „Prvič, kako se je umevanje države razvijalo v praktičnem življenju in kako se je narodova duša tega zavedala, drugič: kako so se v zvezi z razvojem države prepletale in vezale glavne niti, ki so stvorile tkivo naroda.“ Iz tega sledi, da političnih družabnih oblik ni mogoče preučevati brez njihove vsebine in brez njih zveze s socialnim življenjem in sestavom družbe. Za časa carja Alekseja Mihajloviča so svobodnega človeka, ki je postal podložen drugim, bili s knutom in pošiljali v Sibirijo na Leno. To ne kaže, da so tedaj cenili osebno svobodo kot najdragocenejše pravo človeka, ampak da je bila težka državna dolžnost. Drugekrat so zopet gospodarske razmere odvisne od političnih. Vsled tega označuje Ključevskij namen svojega dela kot „socijologično proučevanje domače (t. j. ruske) zgodovine.“ Vsebina tega dela pa so mu „politični in ekonomični fakti s svojimi mnogoobraznimi posledicami in pojavi.“ S tega stališča se proučavajo: tok in razvitje ruske kolonizacije, politične družabne oblike, notranja in zunanja politika, sestav družbe in prepiri med raznimi stanovi. Solovjev je vse te fakte proučeval posamez, abstraktno, za Ključevskega pa „v zgodovinskem procesu nič ne učinkuje samo po sebi.“ Raznoobraznost zgodovinskega procesa je zveza zgodovinskih pojavov. V zvezi s Solovjevim dokazuje Ključevskij samobitnost ruske zgodovine, toda vsled svoje boljše metode z večjo doslednostjo. Zadnje temeljne trditve avtorja v uvodu njegove knjige so sledeče: Domača zgodovina je gradivo za zgodovinarja in socijologa. Kot socijolog poizkuša avtor dati sliko ustroja družbe, pojasniti zakone njenega razvoja in pokazati, pod kakimi pogoji pomagajo določeni elementi družbe človeštvu pri napredku in kdaj zadržujejo napredek. Na tak način se posamezne komponente narodne (domače) zgodovine ocenjujejo z višjega, splošno človeškega stališča. Lastna zgodovina kakega posameznega naroda je lahko važna zaradi svojeobrazja svojih pojavov, to se pravi, s celoto svojih zgodovinskih elementov, ki posamezno niso niti izvorni. Vsled tega se znanstveni interes pri proučevanju zgodovine kakega posameznega naroda določa po množini skupin svojeobraznih elementov, iz katerih se kažejo svojstva tega ali onega elementa splošnega človeškega skupnega življenja. Vsled tega postane umljiv razkol in lahko se razume nasprotstvo, ki so ga izzvale reforme Petra Velikega.

S takimi vsestranskimi nazori začenja Ključevskij obdelovati rusko zgodovino. Njeno vsebino tvorijo precej preprosti procesi, v katerih se lahko dovolj razbere 1. delo in bistvo sil, delovanje in

pomen raznih vzmetov, zunanji, ne ravno komplicirani sestav ruskega skupnega življenja; 2. svojeobrazne skupine pogojev narodnega življenja, ki delujejo v ruski zgodovini. Svojeobrazje in svojeobraznost skupin elementov, ki so posamez enaki elementom v zgodovini drugih narodov, tvori temelj ruske zgodovine. Ona se deli na razne dobe, vsako izmed teh dob karakterizira nova, posebna skupina teh elementov. Vse delo je v proučevanju političnih, socijalnih in gospodarskih faktov. Za ideje, fakte duha, Ključevskij v svoji zgodovini ni odločil posebnega mesta, dasi v resnici visoko ceni razvoj narodne samozavesti in proces razvitka zgodovinske osebnosti ruskega naroda. Intelektualno delo naroda je za Ključevskega zanimivo samo v svojih zgodovinskih posledicah. Zaradi tega podaja namesto razprave o religiji vzhodnih Slovanov samo nekoliko besed o mitologiji v zvezi z razlago smeri kolonizacije.

Videli smo, kako umeva Ključevskij svojeobraznost ruske zgodovine. Pri njem ima mnogo manjši pomen ko pri njegovih prednikih. Ključevskij povdarja samo individualni značaj skupin raznih elementov v zvezi s pogoji kraja in časa; novih elementov, neznanih zapadni Evropi, ne išče. Nositelj takih skupin je ves narod. Posamezni narodi kažejo glede na svojo udeležbo pri zgodovinskem procesu človeško naravo od raznih strani in izražajo posebno jasno to ali ono njeno silo.

Narod je v državi ne toliko politična, kolikor zgodovinska oseba z bolj ali manj narodnim značajem, poznavajoča svoj svetovni pomen. Ta osebnost raste v tej meri, v kateri raste vpliv tega naroda na druge narode. Znanstveni smoter „Ruske zgodovine“ Ključevskega je v tem, da proučuje, kako je ruski narod postal zgodovinska osebnost, kako se je ustvaril značaj velikoruskega plemena, ki je bilo nositelj te zgodovine. Temeljni fakt ruske zgodovine je kolonizacija. „Ruska zgodovina je zgodovina kolonizacije ruske zemlje“.

Prva doba ruske zgodovine traja pri Ključevskem od VIII. do XIII. stol. To je dnjeprovska, meščanska in trgovska Rusija.

Pradomovina Slovanov je severnovzhodno od Karpatov. Tam so se, da se ubranijo napadov Rimljanov, spojili v prvo vojno zvezo, ki so ji načelovali Duljebi. Potem so Obri prisilili Slované, da so se umaknili v Podnjeprovje. Tukaj je Ključevskij smelo spojil poročila arabskih geografov, Ibrahima in Masúdiya o slovanski zvezi pod vodstvom plemena Volinjanov s poročili letopisca Nestorja o Obrih (Avarih) i Duljebih (Volinjanih). Dokaza za to ni niti poiz-

kusil. Sledove prvega nastopa Slovanov v Podnjeprovji je videl v takoimenovanih „gradiščih“, ki jih je imel za ostanke slovanskih naselbin. Danes je jasno, da se to z arheološkega stališča nikakor ne da dokazati.

Na svojem novem kraju so se Slovani oprijeli trgovine, najprej s posredovanjem Hazarov in Arabov, potem sami. V osmem veku pridejo slovanski kupci z arabskimi karavanami do Bagdada. Trgovina se širi in sledi toku Dona in Volge. V začetku IX. stol. pa se razmere korenito izpremene. Divji Pečenegi prekinejo zvezo z Zahodno Azijo in otežujejo potovanja v Carigrad. Obogatela slovanska mesta iščejo zaščite. Vzamejo v službo družine Varjagov, ki so priplavali po rekah od baltskega morja kot oboroženi kupci, ne kot pirati, kakor v zapadni Evropi. Za določeno nagrado branijo Varjagi mesta in kupce na potovanjih. Nato se razmere izpremene. Varjagi se domislijo in postanejo iz najetih slug gospodarji. Bogata, toda ne zavarovana mesta se morajo podvreči. Tako se pojavijo varjaški knezi v Kijevu in Novgorodu, dveh strateških točkah, na dveh krajih velike vodne poti od morja k morju. Ti knezi nimajo velike moči. Oni samo vodijo vojske in branijo trgovske interese kneževine. Vsako leto se napotijo v Carigrad, da prodajo med, vosek in kožuhovino, ki so jih dobili kot tribut. Knezovi trgovski karavani so se lahko pridružili tudi podaniki, ki so se pečali s trgovino. Toda s tem je zunanja reprezentacija kneza tudi že končana. V notranji politiki igra prvo vlogo meščanska aristokracija (mestni starejšine). Knez ni v nobeni tesni zvezi s svojo kneževino. Vsi deli kijevske zemlje tvorijo določeno vrsto, v kateri si slede po svoji velikosti in bogastvu in v tej vrsti si jih po svoji starosti razdele člani rodbine Rjurikovičev. Vsled te določene razdelitve mora sin umrlega kneza večkrat prepustiti kneževsko mesto, ki bi ga dobil po očetu, svojemu dedu, brat stricu in tako dalje. Vsled tega nastajajo vedni prepiri. Spor se reši navadno „z božjo sodbo“, to se pravi z vojno. V teh vednih prepirih se jako poveča vpliv mestnih starešin. V Kijevu, večjem mestu, se začne v presojanje in rešitev političnih vprašanj vmešavati celo preprosto ljudstvo, mestna črn. Take razmere trajajo do XII. in XIII. stol. Edinstvo Rusije drži v teh prepirih po koncu cerkev in skupna zavest sorodstva knezov. Rjurikoviči smatrajo kneženje za izključno svoje lastno, večno pravo. Ko so v Galiciji, oddaljeni kneževini, boljari vsled vpliva veleposestniške aristokracije posadili na prestol enega svojih vodij, so se knezi takoj potrudili, da je izgubil prestol.

Pozneje se vsled novega navala kočevnikov, Polovcev, umakne naselitev v Povolžje. Južnozapadna Rusija, Kijevska, je zapadla v pustoš. Del naselbine, ki je pobegnil v prikarpatsko Rusijo, svojo staro domovino, ustvari temelj maloruskemu narodu. Kijev izgine z zgodovinske pozornice, prestolica postane Vladimir na Klazmi.

Opustelosti Ukrajine, ki jo uči moskovska šola, kijevska ne priznava. V zvezi s tem so prepiri o jeziku stare naselbine kijevske kneževine. Eni, Sobolevskij, ga smatrajo za velikorusko, drugi, Krymskij, za malorusko.

V zgodovinskem umevanju te dobe se Solovjev in Ključevskij močno razlikujeta. Solovjevu je glavna črta kijevske Rusije plemensko življenje, ki je v enakih dobah značilno za druge narode. Ključevskij pa polaga največjo važnost na vplive zunanjih okolnosti, ki naj po njegovem mnenju služijo za razlago tega plemenskega življenja. Plemena se pri trgovanju bližajo med seboj s pomočjo vodne trgovske poti, ki je prepregla celo Evropo. Zunanje in notranje razmere ruskih mest so bile take, da je njih glavni skupni interes postala obramba deželnih mej in trgovine, jih podvrgla kijevskim knezom in napravila kijevsko-varjaško kneževino za jedro ruske države. To je izključno trgovska teorija.

Solovjev je tudi opazil vpliv prirode na usodo kijevske Rusije. Njegove opazke pa se zde zelo splošne v primeri z živo sliko, ki jo je dal Ključevskij. Treba samo prečitati one strani v prvi knjigi njegove zgodovine, na katerih govori o vplivu treh elementov na življenje starih Kijevljanov: vode, po kateri je šla njihova trgovina, gozdov, v katerih so se skrivali pred sovražniki in stepe s kočevniki, ki so se vedno bojevali (I, 70, 73—74). (Dalje prihodnjič.)

C. Golar:

O kresu.

Visoko praprot cvete in diši,
šentjanževa se roža rumeni,
kresnice sijejo, kresovi
utrinjajo se med vrhovi.

Nocoj zavriskaj v lepi svet
in praprotnih semen nastrezi,
utrgaj kresni čarni cvet,
na mah pod bukvo lezi,

N. F. Preobraženskij:

Razvoj umevanja in perijodizacije ruske zgodovine.

Druge doba ruske zgodovine seže pri Ključévskem od XIII. do prve polovice XV. stol. To je gornjevolška Rusija s seperatističnimi svobodnimi posestniki, ki imajo vsak svoj lastni delež zemlje. Solovjev vidi glavni znak te dobe v spremembi značaja razmerja med knezi, v prehodu iz plemenskih v družinsko-gospodarske razmere. Delitev Ključévskega ni omejena s temi samo zunanjimi spremembami. Njemu je glavni znak te dobe „svojeobrazni položaj velikoruskega plemena na hidrografičnem izhodišču gornjevolške Rusije.“ Kot posledica iz tega se lahko razloži spremenitev gospodarskega položaja knezov, ki imajo sedaj lastni del zemlje, ki pride od očeta na sina,

Izseljeniki iz južne Rusije kolonizirajo divji, toda stepnim kočevalcem nedostopni gozd med Volgo in Oko. V teh prostranih gozdih se ustvarja iz mešanja došlecev s Finci velikoruski narod. Slaba in raztresena plemena Fincev niso imela velikega vpliva, zgodovina ni ohranila nobenega poročila o kakem boju med njimi in novimi prišleci. Znani, ne številni sledovi finskega vpliva so se ohranili v ruskem besednem zakladu (Grot je naštel kakih 60 besed iz finščine), v izgovorjavi, v narodnih običajih in praznih verah in po mnenju drugih slovanskih (ne ruskih!) učenjakov tudi v zunanosti: obliki glave in obličja (I, 361).

Vsak knez, ki je prišel v te prostrane gozde, kultivira in straži svoj delež sam. Mnogo dolgega in težkega dela je treba, predno postane iz gozda njiva. V tej puščavi se izgube vse zveze med knezi. Vsak se smatra za edinega in neomejenega gospodarja kolonije, ki jo je ustvaril na svoji zemlji. Nasledovanja v dediščini, kakor v prvi dobi, že davno ni več; zemlja preide po očetu na njegove otroke. Nekdaj v kijevski dobi je neglede na vse „posebnice“ živela ideja edinstva ruske zemlje. Živela in kazala se je v občnih zborih knezov, kadar je šlo za skupne interese, in v skupnih pohodih na stepe. Kijev je bil najstarejše mesto in kijevski knez je bil „veliki knez“.

Sedaj je vladarjev in gospodarjev v obilici, nekaj tudi velikih knezov (v Tveri, Vladimirju, Nižjem Novgorodu). Deleži se drobe, ko prehajajo na otroke, in postajajo vedno manjši. Nekateri imajo večkrat samo po par hiš. Pomen trgovskih mest je pogolnoma izginil. Sužnjev ni več, samo svobodni ljudje obdelujejo zemljo.

Mnenja Solovjeva in Ključevskega o tej novi Rusiji ž njenimi separatističnimi „udjeli“ so zopet različna. Solovjev dokazuje, da nastopi Rusija baš v tej dobi zgodovinsko pot, popolnoma različno od zapadno-evropske. Zapadna Evropa je v srednjem veku od matere prirode dobila vse ugodne pogoje za uspešni razvoj. Na vzhodu pa je bila priroda mačeha, ki ni dala ničesar.

Preporo prašanje je tudi umevanje in značaj gospodarskega ustroja. Ob enem s knezi so se naselili na novi zemlji tudi mogočni bojarji. Prišli so v odvisnost od knezov kot svobodni slugi. Knezi so jih zelo cenili. Bojarji so namreč večkrat privedli s seboj veliko število podložnih, tako je starešina Kvašnjin privedel s seboj 1700 mož. Ti „svobodni slugi“ so lahko od enega kneza šli k drugemu, kjer jim je bolj ugajalo. Solovjev vidi v tem ustroju podobnost z zapadnim evropskim feudalizmom, podrobneje pa tega ne razlaga. Ključevskij ne podčrtava te podobnosti ravno zelo. Tudi on pravi, da se je v tem času „cela Rusija razbila na mnogo drobcev, v katerih so se z naivno enoličnostjo elementi gospodarskega reda mešali z normami civilnega prava.“ Toda Ključevskij ne nahaja nikake podobnosti s feudalizmom, niti v procesu, vsled katerega je nastalo to mešanje, niti v razmerju med knezi in bojarji, svobodnimi slugami. Njih razmerje je osebno, službeno, razmerje s kmeti pa osebno, posestveno, ki se drži zemlje. Prej v svoji doktorski disertaciji („Bojarska дума“), je Ključevskij bolj poudarjal posestno odvisnost bojarov, dvajset let pozneje, ko je izdal svojo zgodovino, pa je to mnenje opustil.

Vsled razdrobljenosti Rusije se začne v drugi polovici te dobe nje zbiranje okoli Moskve. Moskva je bila majhno, neznatno mesto; njeno povišanje je bilo za sodobnike nekaj nenavadnega in nepričakovanega. Toda umljivo postane iz geografičnega položaja moskovske kneževine v zvezi s tokom ruske kolonizacije med Volgo in Oko. Sem se je stekalo prebivalstvo vsled udarcev usode, da se reši Tatarov. (Geografično je ta nazor potrdil prof. Lubovskij v svoji „Historični geografiji Rusije“). Knezi bogatí, odkupijo Tatarom tribut, ki ga dobivajo in ga potem sami iztisnejo iz svojih pod-

ložnih. To povzroči vedno večjo politično moč Moskve. V Moskvo se presele bojari, ki zapuste svoje gospodarje. S čudovito bistroumnostjo analizo pojasni Ključevskij vse ugodne momente, ki so vplivali na to, da se je Moskva tako povzdignila. V enaki meri, kakor njihova zunanja moč, raste pri moskovskih knezih tudi zavest te moči. Sedaj začno omejevati pravice bojarov in malih knezov. Kmetje ostanejo vedno še svobodni. Ni jih mogoče narediti odvisne, ker sede rahlo na svojem posestvu in je povsodi zemlje dovolj. Ob vaseh Tatarov zapuste naseljenci svoje dome in se porazgube. Naseliti se vnovič ni težko, ker je gozda dovolj. Toda počasi povzročijo težke zunanje razmere pojave tlačanstva. To se zgodi v sledeči, tretji dobi, ki se začne v času Ivana III. in gre od XV. stol. do drugega desetletja XVII. stol. Ključevskij jo imenuje dobo „velikoruske, moskovske, carsko-bojarske, vojno-posestniške Rusije“. Moskovska vlada je spojila vse kneze in se tako postavila proti sovražnikom. Kakor se je centralna oblast centralne vlade okrepila, v isti meri so se poslabšale razmere posestnikov. Kdor je zapustil svojo domovino, ni mogel več svobodno izbirati med knezi. Knez in vladar vse Rusije je bil sedaj samo eden. Razmerje nekdanjih svobodnih slug do njega preide kmalu v odvisnost. Sedaj je treba skrbeti za stalno vojsko. Za to pa vlada ni imela na razpolago drugih sredstev ko zemljo in tako so začeli vojsko plačevati z zemljo. Vojna služba postane obvezna, ta obveznost izhaja iz posesti določenega deleža vladine zemlje. Moskovski vladarji začno v svojo korist jemati mnogim posestnikom njih zemljišča. Nižji sloj, dvorjani, pa je služil kot glavni material za ustvaritev novega, odvisnega sloja, „pomješčikov.“ Oni niso svobodni in so ves čas v vojski. Zemlja brez kmetov ni bila nič vredna in zato se je uvedlo tlačanstvo. Kmetu in pomeščiku je na koncu XVI. veka enako zabranjen prehod iz svojega stanu v drugi. Za vsakega kmeta so odgovorni vsi člani njegove občine, ravno tako so odgovorni vsi pomješčiki kakega okraja (njevda) za vsakega pomješčika posebe. Njihova službena dolžnost je določena po velikosti deleža zemlje. Za časa Ivana III. in Ivana IV. (1484—1584) so te razmere prišle že v urejen sistem. Vlada je strogo pazila na to, da zemlja ni bila „brez službe“. Kakor hitro umrje stari pomješčik, ali če ni več sposoben za službo, mu vzame vlada zemljo in jo da njegovemu odraslemu sinu, ali če nima sina, komu drugemu, ki je sposoben za „službo“. Vdova dobi samo majhen košček za preživetek kot nekako dosmrtno penzijo, hčere dobivajo samo do 15. leta, ko se lahko omože.

Starodavna zahteva po stalni vojski se je v Rusiji uredila kakor v zapadni Evropi: ker ni bilo denarja, je vlada plačevala vojaštvo z zemljo. Toda v zapadni Evropi je med vladarjem in podaniki stalo feudalno plemstvo; ono si je prisvojilo vse pravice vladarja nad podaniki, pravo soditi, kaznovati in pobirati davke. Življenje ruskih družabnih slojev pa se je uravnalo popolnoma drugače. Zgodovinski momenti so zavrli notranji razvoj naroda, oslabili feudalne elemente in pospešili razvoj vladarske moči.

Ker je bilo malo delavskih moči za poljedelstvo in so še te hodile iz kraja v kraj, ker je bilo vseskozi uvedeno naturalno gospodarstvo in ni bilo mogoče prodajati pridelkov, posestvo v Rusiji ni dajalo posestniku velikega dohodka. Zato višji stanovi v stari Rusiji zemlje niso posebno cenili. Iskali so bolj ugodnih poslov drugje. Stopali so iz kraja v službo pri knezu (pozneje carju). Tako je nastala cela obrt, ki jo je tvoril stan „prostih slug“, ki se niso brigali za politično razdelitev Rusije, ampak svobodno prehajali od kneza h knezu, iz enega „udjela“ v drugi. V takratni Rusiji ni bilo onega srednjeveškega feudalnega principa, po katerem je posestnik ob enem vazal vladarja, v katerega oblast je njegova zemlja. Posestnik v Rusiji plačuje sicer davke, toda ni vezan, da mora služiti vojščaka svojemu knezu; on lahko odide h kateremu drugemu. In tako pozneje, ko se je ustvarilo moskovsko vladarstvo, ki je absorbiralo vse „svobodne sluge“, bojarska posestva niso postala vazalna lena, ampak privatna last. Res je iz kraja bila nevarnost, da se bo razvil feudalizem. Ko so prešli v moskovsko službo, so knezi še dolgo ohranili svoje gosposke pravice nad svojimi deleži. V osebi Ivana Groznega je začela monarhija boj proti temu nevarnemu socialnemu elementu. Ivan ni ljubil bojarjev; preživo mu je bila v spominu njih objestna samopašnost, ki so jo kazali proti njemu, ko je — mlad in sirota brez očeta — prevzel vlado. Zato je pozneje z vsemi sredstvi skušal zlomiti njih moč. Ta sredstva so bila uspešna, toda — včasih brez potrebe — taka, da so mu že zgodaj prinesla njegov grozni priimek. Najprej je bojarjem vzel pravo svobodnega prehajanja od kneza h knezu. Tukaj se je zopet pojavil sistem vzajemnega poročstva. Če je kateri bojar pobegnil, so morali vsi ostali plačati za njega kazen, ki je znašala po našem denarju od pol do celega milijona rubljev. Vir vse bojarske moči je bil v tem, da so ohranili vse gosposke pravice na svojih deležih in dediščinah. Ti deleži se jim sedaj odvzamejo. V zameno za nje dobijo sinovi nekdanjih knezov zemljo na drugem koncu Rusije, s katero jih ne

vežejo nobeni zgodovinski ali rodbinski spomini. Pomen te aristokracije je pozneje še zmanjšalo deljenje nepremičnin na enake dele med nasledniki. To je bila že stara navada. Pozneje, v letu 1714 je izdal Peter I. zakon, da mora samo eden sin podedovati nepremičnine, toda tudi on ni opravil nič proti starodavnemu običaju. V tej stvari je ruski narodni značaj direktno nasprotje angleške aristokracije, ki je sama prostovoljno omejila svoje pravice do nasledstva, da bi na ta način ohranila svojo socialno moč.

(Konec prihodnjič.)

Književna poročila

Publikacije „Slovenske šolske matice za l. 1914. — Vsled vojnih dogodkov sta izšli le dve knjigi: „Pedagoški letopis“ (XIV. zvezek) in 1. snopič „Občnega vzgojeslovja“, ki ga spisuje ravnatelj goriškega moškega učiteljišča g. Viktor Bežek. Celotno delo ima naslov: „Občno vzgojeslovje z dušeslovnim uvodom“. Dušeslovni uvod je izšel med publikacijami za l. 1913. Sedaj imamo pred seboj začetek praktičnega vzgojeslovja (str. 131—256), ki po občem uvodu razpravlja o vzgoji v predšolski dobi, potem pa motri šolsko vzgojo ter konča sredi poglavja o umetniški šolski vzgoji. Bežkovo delo še torej ni končano, vendar je spričo važnosti predmeta primerno, da že sedaj o njem izpregovorimo.

Bežkova knjiga je namenjena sicer predvsem pouku na učiteljiščih, a njena vsebina je taka, da mora zanimati ne le učitelja, ampak tudi očeta in socialno mislečega človeka sploh; saj se, če kdaj, baš dandanes smatra vzgojeslovje za del sociologije. In Bežku, ki je nekaj kot urednik leposlovnega lista pokazal zmisel za razvoj časa, ne moremo odreči hvale, da je prestopil meje starih sobnih učbenikov ter se postavil pred življenje izven štirih šolskih sten. Kar daje knjigi posebno vrednost, je to, da skuša biti slovensko vzgojeslovje, to je, da se ozira na npravne razmere, kakor so na Slovenskem. Kakor bi moral vzgojitelj vedno računati z naravo in čudjo svojega učenca, tako mora človek, ki hoče vplivati na ves narod, poznati njegovo bistvo. V tem oziru pomeni slovenska knjiga, ki ni le prevod nemških učbenikov, veliko pridobitev in je več nego skupina zračnih besed. Seveda ni lahko presojati naroda prav. Bolje je pri sodbi biti malo pesimist; razočaranja bo manj, nego če si preveč optimist. Zdi se mi, da sodi Bežek v nekaterih točkah preoptimistično ali enostransko. Plemenit rodoljubni idealizem čutim v poglavju o estetskem vzgajanju, češ, videti je, da je snagoljubnost prastara last naše čudi in da je tuintam vladajoča nesnaga in nemarnost novodobni proizvod neugodnih ekonomskih odnošajev. Iz sličnega naziranja izvira nadaljnja trditev, da vzgojitelj pri nas nima drugega posla, nego da v gojencu prirojeno lepočutje razvija in utrjuje. Ne kakor da bi hotel pojave same tajiti, moram vendar opozoriti, da ne gre, snagoljubnost sploh smatrati za del prirojene čudi in to pri narodu, ki ne zavzema širokega ozemlja in se zato od svojih sosedov ne more znatno in bistveno razločevati. Nikakor tudi ne morem verjeti, da bi, kar se tiče čistoče, naše ljudstvo nazadovalo. Z izobrazbo raste prav gotovo povsod tudi snaga. — Govoreč o slo-

N. F. Preobraženskij:

Razvoj umevanja in perijodizacije ruske zgodovine.

(Konec.)

Tako je nastalo moskovsko gospodarstvo na zemlji, naseljeni z velikoruskim plemenom, vsled enotnosti narodovega značaja. To enotnost je ustvaril neprestani in težak boj proti dvema frontama: z Litvo in Poljsko na zapadu se je bil boj za nacionalno edinstvo, s Tatari na južnem vzhodu za krščansko civilizacijo in na obeh straneh — za obstanek. „Obramba vladarstva pred zunanjimi sovražniki je postala najvišji interes. V teku dveh stoletij sledi letu miru leto vojske. Ta napor je prisilil sicer divergentne sile, da so se zložile in strnile.“ Toda Ključevskij pripominja, da se tudi v takem položaju državna uprava ni zavedla enotnosti državne ideje. Nje razmerje do višjega vladnega organa, bojarske dume, je ostalo vedno nejasno. Celo Ivan Grozni s svojim „živahnim in gibčnim, iznajdljivim in nekoliko porogljivim, pravim velikoruskim, moskovskim“ umom, je ostal nekak feudalni dedič, dasi je mislil, da je nacionalni vladar. On je več mislil, ko storil za ustvaritev nacionalne velikoruske države.

Pozneje je to dinastično, nasledstveno umevanje države bilo glavni vzrok, da je prišlo „smutnoje vremja“. „Šele v tem času so se ruski ljudje dejansko prepričali, da je mogoče, da je kaka država — vsaj za kratek čas — brez vladarja, toda da niti vladar, niti države ne morejo eksistirati brez naroda.“

Tukaj se konča srednji vek ruske zgodovine. Ključevskij povdarja mnogo bolj ko Solovjev značilne črte te dobe. V zapadni Evropi ni bilo „tako nenaravno razmerje zunanje politike države do notranjega razvoja naroda.“ Samo Rusiji so vedne vojske branile brigati se za kulturno delo.

„V zapadni Evropi ni bilo take socialne neenakosti, tako zelo poslabšanega položaja delavskih slojev.“ V tej meri, v kateri se je povečal napor v borbi na zunaj, so se večale državne dolžnosti in obveznosti, ki so zadele razne stanove. In v tej meri, v kateri je prehajala defenziva v ofenzivo (v livonski in poljski vojski), je v vseh družabnih slojih vedno bolj in bolj rastla splošna nezadovoljnost s socialno neenakostjo. Neznosno težki položaj moskovske

države je končal s popolno anarhijo („smutnoje vremja“). Na koncu 1611. l. je moskovska država kazala „sliko popolnega notranjega razpada.“ Ko si je nekoliko opomogla, je nastopila novo pot. Na koncu druge knjige podaja Ključevskij sledečo sliko Rusije na koncu srednjega veka: „Oglejmo si, kakšno mesto je zavzela ruska država med drugimi evropskimi državami. Tedanja zapadna Evropa bi nam na to vprašanje ne dala odgovora, saj je eksistenco te države komaj opazila. Kar pa je sicer ni motilo v tem, da je bila za Evropo zelo koristna. — Vsak narod ima svojo usodo in svoj smoter. Usodo naroda tvori celota zunanjih pogojev, pod katerimi mora živeti in delovati. Smoter ali poslanje naroda pa se kaže v načinu, kako izrablja te pogoje za svoje življenje in delovanje. Naš narod je usoda postavila k vzhodnim vratom Evrope, kot stražo proti navalu roparskih azijatov, ki je butal ob ta vrata. Cela stoletja je gubil svoje moči pod pritiskom azijatov: ene je odbijal in gnojil stepe ob Donu in Volgi z njihovimi in svojimi kostmi, druge je skozi vrata krščanske cerkve mirno vodil v evropsko družbo. Zapadna Evropa se je med tem osvobodila turškega jarma in obrnila svoje oči čez morje v novi svet, kjer je našla široko in hvaležno polje za svoje roke in svoj um, kjer je črpala nedotaknjene zaklade. Obrnjena bolj proti zapadu k svojim bogatim kolonijam, je ta Evropa čutila, da ji odvzad, od uralskoaltajskega vzhoda nič ne preti, in je komaj čutila, da se tam bije strašen boj, da je tam generalni štab že zapustil dve postojanki, Dnjeper in Klazmo ter se preselil na breg Moskve in da se je tam v XVI. stol. ustvarilo središče države, ki je od prejšnje defenzive prešla na ofenzivo proti azijskim gnezdrom in tako varovala evropsko kulturo pred tatarskimi napadi. Tako smo bili zaslomba Evrope in smo branili hrbet evropske civilizacije. Tak posel pa je povsodi nehvaležen in se kmalu pozabi, posebno kadar je uspešen: čim pozornejša je straža, tem mirneje spi varovanec in tem manj je pripravljen ceniti žrtve svojega miru. Tak je bi evropski položaj moskovske države na koncu XVI. stoletja. (II. 507—508).“

V opisovanju nadaljnega razvoja se Ključevskij vedno bolj oddaljuje od Solovjeva. Do tega časa je delitev ruske zgodovine na perijode vkljub različnosti karakteristik pri obeh vendar enaka. Četrte dobe pa ne začenjata oba enako. „Vseruska, rusko-dvorjanska Rusija s tlačanskim, poljedelskim in tovarniškim gospodarstvom“ (formula Ključevskega) se za Solovjeva začne z reformami Petra Velikega. Če bi ne bilo Petra, bi ne bil naenkrat ta prelom z vsem

„starim“ in vse bi se bilo uredilo drugače. Nasprotno pa se za Ključevskega nova perijoda ne začne s Petrovimi reformami, ampak že v začetku XVII. stol. Ni nobenega „naglega povratka k zapadu in izposojanja produktov zapadne civilizacije.“ Že po „smutnem vremeni“ je bilo jasno, da so reforme potrebne. Program Petrovih reform je bil izdelan že pred Petrom in celo bolj na široko. Končno ni niti Peter sam tak nov, nepričakovan pojav. V njem je ostalo „marsikaj od dopetrovskih carjev“. Zapadni evropski ustroj je predelal na staro moskovsko kopito. Nazadnje pa razmere njegovega časa niso dopuščale, da bi izvedel vse reforme v popolnem obsegu. Severna vojna (s Švedi) je bila glavno gibalno reform. Reforma je dobila vojaško in financijelno lice, ker je bilo treba imeti boljše vojaštvo in več denarja za njo. Vse drugo je samo posledica ali sredstvo. Reforma sama po sebi je izšla iz neobhodnih potreb države in naroda. Na vsak način pa se priznava Petru Velikemu njegova zasluga. „V osebnosti človeka z bistrim umom in silnim karakterjem, z mnogimi, vzajemno se podpirajočimi talenti je mogoče slutiti — eno iz onih izredno srečno ustvarjenih narav, ki se iz neznanih vzrokov od časa do časa pojavijo v človeštvu.“ Petru Velikemu ni prikrito, da se mora vojno-financijska reforma pozneje spremeniti v socialno-gospodarsko s pravilno razdelbo državnih sredstev in moči. (To misel je razvil in utemeljil že Bogoslóvskij, naslednik Ključevskega, v svoji magistrski disertaciji o Petrovih reformah državne uprave). Toda Peter je umrl zelo zgodaj. Za njim je ostala samo povečana financijelna eksploatacija in napolu tlačansko ljudstvo.

Tako spoji Ključevskij čas pred reformo in po njej in ostane na ta način zvest svojemu umevanju individualnosti in svojeobraznosti ruske zgodovine. V 4. in 5. knjigi svoje zgodovine kritizira z istega stališča — narodovega položaja — reforme Petrovih naslednikov, Katarine Velike in Aleksandra I. Žal, teh knjig nimam v rokah.

Ključevskij se drži posebnega zgodovinskega umevanja preteklosti, kateremu podredi svoje socijološko stališče. Namen njegovega dela je pokazati, kako se je ustvarila zgodovinska osebnost ruskega naroda; podaja nam njegovo karakteristiko. „Lastnosti poseljene zemlje so določile značaj velikoruske naselbine. Živeči oddaljeni drug od drugega v osamljenih vaseh brez prometnih zvez se Velikorusi v resnici niso mogli naučiti delovati v velikih skupinah in trdnih masah. Velikorus ni delal na odprtem polju, pred očmi vseh, kakor prebivalec južne Rusije: boril se je s narodo sam, v gluhem gozdu, s sekuro v rokah. To je bilo molčeče, težko obde-

lovanje narave, gozda ali divjega polja in ne sebe in družbe, ne kultiviranje svojih čustev in razmerja do drugih ljudi. Zato Velikorus laže dela sam, kadar ga nihče ne vidi in se le težko privadi skupnemu delu z združenimi močmi. Zato je sploh nedostopen in previden, celo boječ, večno misli sam s seboj, je nedružen, se bolje počuti samega ko med ljudmi, bolje na začetku dela, ko še ne zaupa sebi samemu in uspehu, in slabše na koncu, ko je že dosegel nekak uspeh in zbuja zanimanje: nezaupanje samemu sebi budi njegove sile, uspeh jih uspava. Laže premaga zapreko, nevarnost, neuspeh in ne prenaša uspeha s taktom in dostojanstvom; laže opravi veliko delo nego se sprijazni z mislijo na svojo velikost. On pripada onemu tipu ljudi, ki jim škodi priznanje njihovega uma. Skratka, Velikorus je boljši ko velikoruska družba.

Zdi se, da je vsakemu narodu po naravi dano, da prejema iz svojega milijeja in iz tradicije in asimilira svojemu značaju samo nekatere vtise; odtod izhaja različnost narodnih skupin ali tipov, ravno tako kakor povzroča raznobarvnost ravno neenaka prejemljivost za luč. Baš tako gleda tudi narod na milije in tradicijo z določenega stališča in reflektira v svoji duši vse z določenim prelomom. Značaj zemlje menda ni brez vpliva na velikost in smer tega preloma. Nezmožnost misliti naprej, si začasa predstaviti načrt dela in naravnost iti k postavljenemu cilju, se je očitvidno pokazala na umskem sestavu Velikorusa, na načinu njegovega mišljenja. Življenske težave in slučajnosti so ga naučile bolj presoјati prehojeno pot, nego gledati naprej. V boju z nepričakovanimi sneženimi viharji in toplim vremenom, z avgustovim mrazom in januarjevim blatom je Velikorus postal bolj previden, ko gledajoč naprej, se je bolj naučil opazovati posledice, ko staviti si cilje, je bolj vzgoјil v sebi sposobnost sestavljati obračune, nego umetnost delati proračune. Baš v tem je to, kar imenujemo „zadnji um“. Pregovor: ruskega človeka moč je v njegovem „zadnjem umu“ — gre v polni meri na Velikorusa. Toda „zadnji um“ ni to, kar je „zadnja misel“. Ker je navajen loviti se in lavirati po vijugasti poti in med slučajnostmi življenja, dela Velikorus večkrat vtis neodkritega, neiskrenega človeka. Velikorus misli vedno na dvoje in to se včasih zdi dvoreznost. On gre vedno proti stavljenemu cilju, dasi večkrat ni dovolj preišljen, toda med potjo se ozira na vse strani in zato se njegova hoja zdi dvoumna in potoglava. Saj ni mogoče z glavo skozi zid in samo vrane letijo kar naravnost, pravi velikoruski pregovor. Priroda in usoda sta vodili Velikorusa tako, da sta ga naučili priti na ravno

pot po ovinkih. Velikorus misli in dela kakor hodi. Kaj si je mogoče izmisliti bolj zavitega in vijugastega, nego je polje med ruskimi vasmi. Kakor sled kakšne kače. Samo poskusi udariti po ravni poti: zablodil boš in nazadnje boš priblodil na isto vijugasto pot (I. 389—391).“

V zvezi z razlago zgodovinskih izprememb iz raznih razmer in momentov vendar Ključevskij ne pusti iz vidika vpliva zgodovinskih osebnosti. Sploh ne opisuje tako zelo zgodovinskih dejstev samih, kakor njih vpliv na življenje in ustroj družbe. Vsled tega je dejstvo, da je priznaval svojeobraznost in originalnost ruske zgodovine, naredilo velikanski vtis. Glavna načela Ključevskega so ustvarila celo epoho v naši historijografiji. Vkljub vsej svoji ljubezni do dognanih faktov se vendar ni zadovoljil s tem, da bi jih samo nabiral. Njegova zasluga je, da je z mnogimi sijajnimi hipotezami — raztresenimi po celi ruski zgodovini — izpodbodel mnogo drugih učenjakov na delo. Njegovega mnenja niso uvaževali samo njegovi direktni učenci, ampak tudi taki samostojni učenjaki, kakor M. M. Kovalevskij. Vplival ni samo na zgodovinarje, ampak tudi na pripadnike drugih strok. Moskovski in petrograjski učenjaki so storili mnogo za umevanje razvoja evropske družbe. Taka dela so napisali: Vinogradov (Raziskovanja socialne zgodovine Angleške v srednjem veku), Petruševskij (iz zgodovine razpada angleškega fevdalnega ustroja), Sávin (dela o angleških veleposestvih in vaseh za časa Tudorov). Izmed del petrograjskih učenjakov so dosegla posebno priznanje: Ardáševa knjiga o intendantih in upravi provinc v Franciji za časa Ludvika XV. in Lučičkega študije o francoskih vaseh na koncu „starega reda“ (l'ancien regime). Tudi za slovansko zgodovino se brigajo. Po znamenitem delu Jástrebova o Petru Chelčickem, ki so ga češki kritiki sami zelo pohvalili, konstatirajo češki zgodovinarji z zadovoljstvom, da ruski zgodovinarji v Husu in husitstvu ne iščejo več sledov starega pravoslavja.

To poživiljeno zanimanje za proučevanje zapadne zgodovine je s svoje strani vplivalo na proučevanje ruske. Pred petimi leti je ideja Ključevskega o fundamentalni razliki med Rusijo in zapadom bila popolnoma obsojena. To delo je opravil Pavlov-Silvanskij, ki je do tega časa zavzemal med ruskimi zgodovinarji čisto posebno mesto. On stopi popolnoma izven tradicij domače historijografije. Stališča, ki ga je zavzemal Ključevskij glede prve perijode ruske zgodovine in reform Petra Velikega, Pavlov-Silvanskij nikakor ne priznava, ampak trdi ravno nasprotno. Med zgodovino Rusije in

zapada ni fundamentalnih razlik ne v glavnih črtah, niti v posameznih podrobnostih. Večkrat lahko opazujemo ne samo sličnost, ampak celo popolno enakost. Do tega stališča je prispel Pavlov-Silvanskij s podrobnim primerjanjem gospodarskega in družabnega ustroja vzhoda in zapada. Pri tem se opira na izborna poznanja domače in evropske zgodovine. Nauk o samobitnosti in originalnosti zgodovine Rusije, ki so ga učili slavjanofili in ki se ga je držal še Ključevskij, mu je popolnoma pogrešen.

Če se ne oziramo na splošne trditve Polevoja, se je prvi s prašanjem ruskega feudalizma pečal Solovjev. To se je zgodilo, kakor smo že omenili, pod vplivom Bucklea. Ta angleški zgodovinar je delil splošno evropsko zgodovino na barbarsko dobo vlade strasti in civilizirano dobo gospodarstva razuma. Solovjev je prevzel to shemo. Kakor so Rimljani, ko so prejeli grško kulturo, in zapadni evropski narodi, ko so prejeli renesanco, vstopili v drugo dobo, tako se je zgodilo tudi z Rusijo po reformah Petra Velikega. Rusija se je v primeri z zapadom za celo stoletje zakasnila in v tem je po mnenju Solovjeva glavna razlika med njo in zapadom. Plemensko življenje germanskih narodov se je spremenilo v vojno-družinsko. Po Solovjevu se je ta razvoj izvršil tudi v Rusiji, toda mnogo pozneje. Kar je v gosto naseljenih krajih z mnogimi mesti hitro izginilo, se je na redko naseljenih ravninah poljedelskega vzhoda dolgo ohranilo. Tukaj nastopi vojno-družinski ustroj šele po prihodu varjaških knezov. Glavne razlike te zapoznelosti pa se pojavijo šele pozneje. Na zapadu že nastopi feudalizem, na vzhodu ga še ni. Na zapadu oddaja kralj svojim ljudem zemljo pod določenimi pogoji. Vojni obvezniki postanejo tam sčasoma naseljeni posestniki (lastniki zemlje). Na zapadu je mnogo kamenja. Iz njega stavijo feudniki gradove in si ž njih pomočjo podvržejo kmete. Kamen je dal feudnikom neodvisnost. Ko si je del nesvobodnih naseljenikov tudi postavil tu in tam kamenite zidine, t. j. ko so nastala mesta, so tudi oni postali svobodni. V ravni Rusiji ni ničesar podobnega. Tam se vojni obvezniki ne naselijo stalno in ne postanejo lastniki njim oddanega posestva. Ves srednji vek ohranijo svoj stari značaj vojnega spremstva knezovega. Spremljajo ga iz kraja v kraj, po velikanskih teritorijih in ohranijo svojo pravico svobodnega prehajanja od enega kneza k drugemu. Pri nas — pravi Solovjev — ni kamenja, pri nas si feudniki niso mogli staviti gradov. Zaradi tega ne živijo sami za sebe, ampak vedno pri knezu. Zanimivo je, da je to predstavo o gibljivem, kočujočem značaju ruskega naseljenja

Ključevskij ohranil. Z ljubeznijo povdarja (I, 77), da je v Rusiji, v gozdih in na stepah, vse rahlo, tekoče, na zapadu pa vse trdno sedi na svojem prostoru in je vse utrjeno. Za Ključevskim ponavlja to mnenje še danes živeči P. N. Miljukóv v svojih znanih „Škicah iz zgodovine ruske kulture.“

Po umevanju Pavlova-Silvanskega se ruska zgodovina deli na popolnoma drugačne perijode, nego smo jih videli dozdej. V umevanju baš opisanih razmer se kaže največja razlika. Solovjev in Ključevskij trdita, da v stari srednjeveški Rusiji ni bilo trdno zasedenih naselbin, ki bi jih bilo težko zapustiti. Vsled tega ni bila mogoča analogija z zapadom. Ruska mesta so kupi lesenih bajt. Samo iskre je treba in vse zgori. Zgraditi novo hišo pa ni nič težkega, ker je lesa dovolj. Ruski človek zapusti lahkega srca svojo naselbino, nič ga ne drži; da se reši Tatarjev, Litvinov ali pretežkih davkov, odide kratkomalo drugam.

V celi vrsti manjših razprav, posebno pa v svojem glavnem delu „Feudalizem v udjelni Rusiji“ se obrača Pavlov-Silvanskij proti fantastičnemu, slabo podprtemu in pretiranemu mnenju o gibljivosti ruskih naselbin. Po njegovem trdnem prepričanju je ta vedno se seleča, potepajoča in brodeča Rusija samo izmišljotina zgodovinske literature. Letopisi govorijo o svobodi kmetskih naselbin v srednjeveški Rusiji, o pravici odpovedi, t. j. o pravici menjati in izbrati si gospodarja, toda to, pravi Pavlov-Silvanskij, še ni dokaz, da so se kmetje vedno posluževali te pravice in neprenehoma hodili iz kraja v kraj. Proti temu govori agrarni značaj naselbine. Kmet ni mogel tako lahko zapustiti svoje zemlje. Rodna zemlja se je dobila šele po dolgem, težavnem krčenju gozda. Zato je bila v praksi odpoved težka, ker ni bilo lahko izpolniti pogojev, zvezanih z odpovedjo in odhodom. Ko tako negira vedno se selečo Rusijo, vendar Pavlov-Silvanskij ne zapade v nasprotni ekstrem. On sicer priznava, da je eksistirala nekaka nestalnost naseljenja, toda dokazuje, da to nikakor ni izključna posebnost ruske zgodovine. Isto je bilo v srednjem veku tudi na zapadu. Nikakor ni treba misliti, da se je v srednjem veku vse že ustalilo. Tako je n. pr. Francija v XI. stol. še z večine pokrita z gozdovi. Sekati in krčiti jih začno šele v sledečem stoletju. Tako pridobljena, nova zemlja povzroči delavsko krizo na starih seigneurijalnih domenah, katerim grozi pomanjkanje delavskih moči. Na teh domenah sede kmetje, ki niso navezani na zemljo, a imajo tudi „droit de desavue“, t. j. pravico, ki je (celo dobesedno) enaka z rusko „odpovedjo“. V enakih razmerah

se nahajajo v začetku XIII. stol. nemški, angleški in katalonski kmetje. Še manj pravice imamo, pravi Pavlov-Silvanskij, govoriti o gibljivosti višjega družabnega sloja, bojarjev. Zgodovinarji opozarjajo na knežje listine, v katerih se vedno ponavljajo slučajji, ki zagotavljajo bojarjem pravico izbirati in menjati kneze. To je res; toda Silvanskij opozarja na enostransko umevanje dotičnih virov. V listinah, v katerih knezi s skupnimi dogovori zagotavljajo bojarom pravico svobodnega izbiranja knezov, se obenem vsled tega zavežejo, da bodo pri miru pustili onega, ki zapusti svojega kneza in si poišče drugega. V listinah se govori o hišah in vaseh, ki so last bojarjev, tako da se bojari kažejo kot naseljenci, posestniki, a ne seleči se najemniki. Ruski „feudnik“ ne samo, da ne živi nemirnega življenja, ampak v udjelni Rusiji postane celo trdno naseljeni posestnik. Že v teh časih rasto bojarska posestva, razvija se pojav, v glavnih črtah soroden zapadnemu evropskemu feudalizmu. Do tega časa je ruska historijografija zanikavala existenco ruskega feudalizma, vsaj takega, ki bi bil enak zapadnemu evropskemu. Bila so sicer dejstva, ki so spominjala na feudalizem, n. pr. „zakladničestvo“, kadar se je kdo podal pod zavetništvo drugega. Zakladničestvo je nekoliko podobno komendaciji, toda po Solovjevu še ne dokazuje existence feudalizma, ker nima glavnega znaka, naseljenosti feudalov. Šele v poznejšem času bi lahko pomjestja, ki jih je dajal moskovski car v nagrado za vojno službo, primerjali z zapadnim evropskim feudalizmom. Miljukov zanikava iz istih razlogov existenco ruskega feudalizma; v zadnji izdaji zgoraj omenjenih „Škic“ pa se je že približal Silvanskemu in že govori o feudalnih elementih udjelne Rusije.

Tudi Ključevskij priznava v udjelni Rusiji samo nekatere črte, podobne feudalizmu. Dočim pa Solovjev in Miljukov zanikavata feudalizem, ker ne najdeta njegovega po njihovem mnenju glavnega znaka feudalizma, namreč poljedelske aristokracije, pozna Ključevskij v udjelni Rusiji privilegirane posestnike, ki uživajo določene imunitete. Ti pojavi pa mu niso identični s feudalizmom, ampak feudalizmu samo podobni. Manjka namreč to, kar je temelj feudalizma, da ni zveze med službenimi obveznostmi in zemljo, dano od vladarja. Razen tega je udjelni ustroj nastal popolnoma drugače ko zapadni evropski feudalizem.

Silvanskij se obrača proti tèm trditvam. Služba, spojena s podeljeno zemljo, je existirala tudi v udjelni Rusiji, toda posebnosti tega procesa niso glavni in odločilni znak pomanjkanja feudalizma.

Feudalizacija ruske zemlje je šla pač svojo posebno pot. Tudi v Franciji n. pr. se je ta proces drugače okrenil nego na Angleškem, toda to nas ne ovira, da vidimo veliko podobnost med francoskim in angleškim feudalizmom. Ruski udjeli in bojarske „votčine“ so pojavi, identični s francoskim feudalizmom in vazalstvom različnih stopenj. V njih se kaže pred vsem eden glavnih znakov feudalizma, decentralizacija in drobljenje države. Zgodovina tega drobljenja je na vzhodu seveda drugačna. Na zapadu so si svojili kraljevske oblasti deloma kraljevski uradniki, grofi in druge vsled svojega vojnega ali političnega razmerja vplivne osebe. Na vzhodu pa so vse večje in manjše države nastale vsled deljenja zemlje med razne številne člane ene kneževske rodbine. Na zapadu so nekdanji kraljevski sluge postali pravi vladarji, na Ruskem pa so vsi, ki načelujejo posameznim kneževinam, Rjurikoviči. Tam ni ne eden bojar, ne eden sluga postal knez. Ko se je enkrat, kakor smo že omenili, zgodil enak slučaj, so se takoj začeli vsi knezi vmešavati. Toda more li taka, na prvi pogled velika razlika odpraviti identičnost udjelnega in feudalnega ustroja? Po Pavlovu-Silvanskem na noben način. Če je zgodovinski razvoj šel drugo pot, je vendar evolucija sama bila popolnoma ista, povzročile so jo iste geografske in gospodarske razmere.

Stara navada je, zvrčati odgovornost za razpad in oslabitev države Karla Velikega na njegove nesposobne naslednike. V resnici pa so ta razpad lahko samo pospešili, ne da bi ga povzročili. Ogromna država Karla Velikega (tukaj se Silvanskij opira na zgore omenjene raziskave Vinogradova) ni stala na višini sodobnega gospodarskega razvoja. Nje posamezni deli žive svoje posebno življenje, ki ni v nobeni gospodarski zvezi niti s sosednimi deželami, kaj šele z bolj oddaljenimi. Nikakih kulturnih vezi ni bilo; ko centralna oblast ni mogla več udejestviti svojih pravic v posameznih delih države, je začel rasti vpliv najmočnejših pokrajinskih oseb, grofov, in je rastel dotlej, da je grof sam postal kralj. Ravno isto se je godilo v udjelni Rusiji, ki ni bila gosto naseljena država, ampak je sestajala samo iz posameznih otokov, vasi, raztresenih po morju gozdov in močvar. Ta izoliranost posameznih, večjih in manjših udjelov, ki so živeli svoje posebno življenje, je bila v Rusiji glavni vzrok razpada države na posamezne kose. Geografična in gospodarska razdeljenost je povzročila tudi politično. Knez ni mogel biti povsodi, ni mogel vedno braniti po velikem prostoru raztresenih kosov svoje posesti in zato so se naselbine morale brigati same

zase (tako so nastale „veče“) ali se podati pod pokroviteljstvo močnega bojarja. Tako je nastala bojarščina. Ona je za Rusijo to, kar je v Franciji „seigneurie“, na Angleškem „manor“ in v Nemčiji „Grundherrschaft“. Udjelni knezi so višji feudalni ustroj ko na zapadu knezi in vojvode. Silvanskij pa je našel tudi nižje vazalne kroge. To so takoimenovani „bojarski otroci“, ki so tvorili potem jedro moskovske vojske. Silvanskij se je povrnil h Karamzinovemu nazoru, po katerem se bojarski otroci primerjajo z bojarskimi oprodami „družinske“ dobe. Na tak način je Silvanskij zavrgel navadno mnenje, po katerem so bojarski „otroci“ v resnici otroci obubožanih bojarjev, ki so vsled tega prisiljeni služiti kot preprosti vojaki. Da dokaže svojo trditev, navaja Silvanskij tudi dejstvo, da se v listinah omenjeni bojarski otroci večkrat imenujejo s popolnoma jasnim imenom: bojarski „ljudje“ (= vojni sluge). Na ta način imamo v udjelni Rusiji isti feudalni ustroj kakor na zapadu. Kakor se razvija centralna oblast, tako brzo grabijo moskovski knezi zemljo pod se; politični pomen in veljava ostalih knezov in bojarjev začinja padati. Za časa Ivana Groznega so že popolnoma brez veljave. Zgodilo se jim je, kakor sto let poprej francoskim dvorjanom pod Ludvikom XI.

Politični feudalizem je propadel, toda socialni se je tu in tam še ohranil. Vse do Petra Velikega kaže ruska država stanovski značaj, ker imamo v njej vse tri stanove: dvorjanstvo (plemstvo), mesta in duhovščino. Med njimi imamo iste prepire in boje kakor na zapadu. Na zapadu je bil stanovski instrument državni zbor, v Rusiji ima isto veljavo „zémkij sobór“. Silvanskij dokazuje, da ti sobori niso imeli manjšega vpliva ko francoski „états généraux“ ali nemški „Landtagi“. Na ta način se v zgodovini moskovske Rusije ne najde nič, kar bi bilo v direktnem nasprotju z uredbami zapada; najde se šele po Petru Velikem. Petrove reforme označuje Silvanskij ravno tako, kakor vsi novi zgodovinarji (Ključevskij, Miljukóv, Bogoslóvskij). Petrove reforme ne pomenijo v ruski zgodovini popolnega preobrata. Zgodilo se je v njih samo to, kar je nujno sledilo iz dotlejšnjega toka razvoja. Miljukov, ki ne priznava „zgodovinskih osebnosti“, skuša pomen osebnosti Petra Velikega zmanjšati, Silvanskij in drugi pa dajejo Petru, kar je njegovega. V članku „Mnenja sodobnikov o reformah Petra Velikega“ navaja Silvanskij izreke „piščet Petrovega gnezda“, ki so jih izrekli takoj po njegovi smrti, za časa Katarine I., njegove vdove. Za njene dobe se red ni nakrat izpremenil, ampak se je nadaljevalo to, česar Peter ni izpolnil. In vendar zveni v teh próstovoljno in brez vsake sile podanih mnenjih

pikrost in nenaklonjenost. To je navsezadnje najboljši dokaz za to, da je vsa teža reform ležala na plečih edinega človeka, ki je vanje verjel, samega Petra Velikega.

Peter ni prezidal stavbe ruske države, ampak ji je dal samo novo fasado. Zato Petrovske dobe ni treba smatrati za začetek nove dobe ruske zgodovine. Ona je samo ena onih etap, ki značijo polagano napredovanje ruske države. To se je v svojih temeljnih črtah začelo že v XVI. stol. (— isto govori o pripravljenosti Petrovih reform tudi Ključevskij). Ta etapa traja do druge polovice XIX. stol., ko se je odpravilo tlačanstvo (19. febr. 1863).

Vsa ruska zgodovina se najlepše razdeli na tri perijode, na meji katerih ležita — po Silvanskem — dve važni epohi. 1. Čas prehoda na „udjelno“ uredbo, odkar je Andrej Bogoljubskij l. 1169 zavzel Kijev, ki ga je oddal svojemu mlajšemu bratu in se sam naselil v Vladimirju na Klazmi in 2. čas uničenja političnega pomena bojarstva (meji ga leto „opričnine“, 1565). V prvi dobi, od najstarejših časov do polovice XII. stol., je glavna črta občinski ustroj, njega najvišji samoupravni institut je suvereni narodni zbor, „veča“, ki je ohranila svoj pomen tudi po prihodu varjaških knezov. V drugi dobi — od polovice XII. stol. do druge polovice XVI. stoletja — je za Rusijo značilno kneževsko in bojarsko veleposestvo, ki slabi večje in narod, kateri prehaja v roke knezov in bojarjev. V tretji dobi — od XVI. do XIX. stol. — zavzema glavno mesto moč in oblast vladarja. Trebalo bi mogoče podčrtati, da se ta moč opira na plemstvo (dvorjanstvo), ki pride zaradi tega v privilegirani položaj. V XVIII. veku je bilo dvorjanstvo vsled razvoja razmer oproščeno od obvezne vojne službe; ko je armada postala regularna, je nekdanje „opolčenje“ (domobranstvo) postalo nepotrebno. Seveda bi morala vsled tega odpasti tudi nagrada za to službo, toda dvorjanstvo, ki je vsled svoje velike politične vloge zmanjšalo svoje obveznosti, je še dolgo časa ohranilo tlačane. In vse do danes gre agrarna politika vlade ž njenimi številnimi „dvorjanskimi posestnimi bankami“ za tem, da ohrani in okrepi vkljub temu vedno bolj razpadajoča in drobeča se plemenitaška posestva.

V nazorih Pavlova-Silvanskega je mnogo novega in verjetnega. Posebno zanimanje zasluži njegova delitev ruske zgodovine na perijode, ki izhaja iz njegovega določenega nazora o celem ruskem zgodovinskem razvoju. Spor o eksistenci ruskega feudalizma je umljiv iz nejasnosti tega pojma. Solovjev si ga je razlagal po svoje, ravno tako po svoje tudi Ključevskij in Silvanskij. Če umevamo

feudalizem pred vsem kot določeno delitev družbe na privilegirane in nepriviligirane, ne more biti dvoma o eksistenci feudalizma v udjelni Rusiji. Ta dva sloja sta tam v resnici bila. —

Tako smo se seznanili s sodobnim umevanjem ruske zgodovine. Sedaj je Rusija stopila v novo dobo, ki se imenuje „konstitucionelna“. Bodočnost bo pokazala, kako se bo razvijala.

(Po rokopisu poslovenil dr. J. A. Glonar.)

Fran Albrecht:

Vizija.

Vstalo je, palo je preko sveta,
preko duha nam in preko srca.
V svitlo zatišje naših domov
plazi se smrt in trohnoba grobov.
Mrtve noči. V moje blazne vizije
steber do neba iz krvi se vije
više in više.

Kolnem se k bogu: Odgovor mi daj!
Če si resničen, povej vsaj: Zakaj? . . .
Kaj je zdaj krivda in kaj je zdaj greh? . . .
Bog je krut — njegov molk je zasmeh!
Bijemo, koljemo se in smrt žanje.
Steber gromadi se — kri in lobanje —
više in više.

